4. वलभी विद्यास्थानम्

[પ્રાચીન કાળમાં ભારતદેશમાં વિદ્યાનો વ્યાપક પ્રચાર અને પ્રસાર હતો. પ્રાચીન બૃહદ્ ભારતનાં અનેક મહાનગરોમાં મોટાં મોટાં વિદ્યાસ્થાનકો હતાં અને તેમાં દેશ-વિદેશના વિદ્યાર્થીઓ આવીને વિદ્યાભ્યાસ કરતા. આવું જ એક વિદ્યાસ્થાનક આપણા ગુજરાત પ્રદેશમાં પણ હતું.

પ્રસ્તુત પાઠમાં તેનો પરિચય કરાવ્યો છે. મુખ્યત્વે આવાં વિદ્યાલયોની પઠન-પાઠન વ્યવસ્થા અને વિષયોનો ખ્યાલ આવે, તે રીતે પાઠ તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે.

પાઠનું વિષયવસ્તુ ભૂતકાળ સાથે સંકળાયેલું હોવાથી આ પાઠનાં વાક્યોમાં ભૂતકાળનાં ક્રિયાપદોનો પ્રયોગ શીખવવાનું લક્ષ્ય પણ રાખવામાં આવ્યું છે. પાઠની ભાષા સરળ હોઈ ક્રિયાપદોના અભ્યાસની સાથે સાથે નામપદોનાં રૂપો તથા સમાસનો પણ અભ્યાસ કરાવી શકાશે.]

सम्प्रति विविधाः विश्वविद्यालयाः सुप्रसिद्धाः सन्ति । तेषु केचन एतादृशाः सन्ति यत्र अध्ययनार्थं प्रवेशं प्राप्य छात्रः स्वात्मानं धन्यं मन्यते । एवमेव पुराकालेऽपि अस्माकं भारते देशे एतादृशाः बहवः विश्वविद्यालयाः आसन् । तत्र विद्याध्ययनाय दूरात् देशात् समागत्य प्रवेशं लब्ध्वा छात्राः स्वात्मानं धन्यं मन्यन्ते स्म । एषु एकतमः वलभी विश्वविद्यालयः । मगधराज्ये यथा नालंदा आसीत् तथैव अत्र गुर्जरप्रदेशे वलभी आसीत् । अत्रापि सुदूरात् देशात् जनाः अध्ययनाय आगच्छन्ति स्म । अद्यत्वे अस्मदीये गुर्जरप्रदेशे वर्तमाने भावनगरे जनपदे वलभीनामकं यदेकम् उपनगरं वर्तते, तत्रैव प्राचीनकाले वलभी विश्वविद्यालयः आसीत् ।

वस्तुतस्तु इदम् उपनगरं प्राचीनकालादेव अध्ययन-अध्यापनस्य केन्द्रमासीत् । पूर्वमत्र अष्टादशविद्यायाः पठनं पाठनं च भवति स्म । एतासु विद्यासु चत्वारो वेदाः, षट् वेदाङ्गानि, पुराणम्, न्यायः, मीमांसा, स्मृतिः, आयुर्वेद-धनुर्वेद-गन्धर्ववेद-अर्थवेदाः चत्वारः उपवेदाः च समाविष्टाः सन्ति । ततः बौद्धदर्शनस्य जैनदर्शनस्य च इदं केन्द्रं सञ्जातम् । ख्रिस्तस्य चतुर्थ्यां शताब्द्याम् ऋग्वेदस्य भाष्यकारः स्कन्दस्वामी सञ्जातः । सः अत्रैव अवसत् । एतत् सूचयति यत् गुप्तकाले अत्र वेदाध्ययनमपि प्रचलति स्म । ख्रिस्तस्य चतुर्थ्यां शताब्द्यामेव सुप्रसिद्धौ बौद्धाचार्यौ स्थिरमतिगुणमती, जैनाचार्यः श्रीमल्लवादी सूरिः च अत्रैव विद्याव्यासंगं कुर्वन्ति स्म ।

एतत् सूचयति यदत्र जैन-बौद्धदर्शनानामपि अध्ययनं प्रचलति स्म । अत्र यथारुचि यथामति छात्राः अपठन् । प्रवेशार्थमत्र प्रवेशपरीक्षापि भवति स्म । तामुत्तीर्य एव अत्र छात्रस्य प्रवेशः शक्यः आसीत् ।

ख्रिस्तस्य पञ्चम्यां शताब्द्याम् इदमुपनगरं मैत्रकाणां राजधानी आसीत् । मैत्रकाणां व्यवस्थानुसारम् अध्ययनस्य समाप्त्यनन्तरं वादसभायां शास्त्रार्थः भवति स्म । शास्त्रार्थे विभिन्नानां मत-मतान्तराणां खण्डन-मण्डनपूर्वकं विमर्शः भवति स्म । अनेकस्मै विजयिजनाय राजा पारितोषिकरूपेण भूमिम् अयच्छत् । कदाचित् विजयिजनानां नामानि विद्यापीठस्य द्वारे उट्टंकितानि अभवन् ।

ख्रिस्तात् पूर्वं प्रायः पञ्चमशताब्द्यां भगवतः महावीरस्य जन्म अभवत् । तस्मिन् काले भगवता महावीरेण यः उपदेशः प्रदत्तः स आगम-नाम्ना प्रसिद्धः वर्तते । अयम् आगमः वर्षपञ्चशतं यावत् मौखिकपरम्परायां सुरक्षितः आसीत् । एवं हि श्रूयते यत् ख्रिस्तस्य तृतीयायां शताब्द्यां नागार्जुननाम्ना प्रसिद्धस्य विदुषः अध्यक्षतायाम् एका जैनसाधूनां समितिः मिलिता । अस्याम् आगमग्रन्थानां लेखनस्य प्रस्तावोऽभवत् । अत्र लेखबद्धा वाणी वलभीवाचना नाम्ना प्रसिद्धा जाता ।

ख्रिस्तस्य नवम्यां शताब्द्यां वलभीनगरस्य विनाशः अभवत् । परन्तु तस्य अवशेषाः अद्यापि तस्य समृद्धिं सूचयन्ति । एवं भारतस्य प्राचीनेषु विद्याकेन्द्रेषु वलभी एकतमम् आसीत्, इतिहासे च अद्यापि वर्तते ।

ટિપ્પણી

नाम : (पुंल्लिंग) भाष्यकारः ભાષ્ય લખનાર **जनपदः** શહેર (જિલ્લો) **विजयिजनः** વિજેતા વ્યક્તિ, જીત મેળવનાર માણસ **आगमः** આગમ (જૈનધર્મનો ગ્રંથ) **अवशेषः** અવશેષ, બાકી રહેલો અંશ

(स्त्रीलिंग) शताब्दी સૈકો, સદી

(नपुंसकलिंग) उपनगरम् નાનું શહેર, નગર

विशेषण : एतादृश આ પ્રકારનું, આવું **धन्य** ભાગ્યશાળી **अस्मदीय** આપણું

अव्यय : सम्प्रति હાલ, અત્યારે **पुरा** પહેલાં **यथा-तथा** જેમ-તેમ, જેવી રીતે-તેવી રીતે **पूर्वम्** પહેલાં **अनन्तरम्** પછી **यावत्** જ્યાં સુધી

समास : समाप्त्यनन्तरम् (समाप्तेः अनन्तरम् । पंचमी तत्पुरुष)

क्रियापद : (आत्मनेपद) ચોથો ગણ **मन् (मन्यते)** માનવું

(परस्मैपद) દસમો ગણ **सूच् (सूचयति)** સૂચવવું

વિશેષ

शब्दार्थ : केचन કેટલાક **स्वात्मानम्** પોતાની જાતને, પોતાને **समागत्य** આવીને **लब्ध्वा** મેળવીને, પ્રાપ્ત કરીને **एकतमः** અનેકમાંનું એક, તેમાંનું એક **अष्टादश** અઢાર **समाविष्टाः** સમાયેલા **विद्याव्यासंगम्** વિદ્યાભ્યાસ **यथारुचि** રુચિ (રસ) પ્રમાણે **यथामति** બુદ્ધિ પ્રમાણે **उत्तीर्य** ઉત્તીર્ણ થઈને, પાસ થઈને **मैत्रकाणाम्** મૈત્રક રાજાઓનું **मतमतान्तराणाम्** મત-મતાન્તરોનું, જુદા-જુદા મતોનું **खण्डनमण्डनपूर्वकम्** ખંડન અને મંડનપૂર્વક, ખંડન અને મંડન સાથે. સામાનો મત તોડી પાડવો તે ખંડન અને પોતાના મતનું સમર્થન કરી તેની સ્થાપના કરવી તે મંડન. **विमर्शः** વિચાર, ચિન્તન **उट्टङ्कितानि** આલેખાયેલાં, કોતરાયેલાં **प्रदत्तः** આપ્યો **विदुषाम्** વિદ્વાનોની **मिलिता** મળી. **जाता** થઈ.

स्वाध्याय

1. अधोलिखितेभ्यः विकल्पेभ्यः समुचितम् उत्तरं चिनुत ।

(1) प्राचीनसमये गुर्जरराज्ये कः विश्वविद्यालयः आसीत् ?

(क) नालन्दाविश्वविद्यालयः (ख) तक्षशिलाविश्वविद्यालयः

(ग) गुजरातविश्वविद्यालयः (घ) वलभीविश्वविद्यालयः

(2) उपवेदाः कति सन्ति ?

(क) अष्टादश (ख) चत्वारः (ग) सप्त (घ) पञ्च

(3) भाष्यकारः स्कन्दस्वामी कस्यां शताब्द्यां सञ्जातः ?

(क) नवम्याम् (ख) चतुर्थ्याम् (ग) सप्तम्याम् (घ) पञ्चम्याम्

(4) वलभी केषां राजधानी आसीत् ?

(क) क्षत्रपाणाम् (ख) मैत्रकाणाम् (ग) द्राविडानाम् (घ) गुप्तानाम्

(5) महावीरस्य उपदेशः केन नाम्ना प्रसिद्धः वर्तते ?

(क) आगम (ख) निगम (ग) स्मृति (घ) मीमांसा

(6) वलभीनगरे मिलितायाः जैनसाधूनां समितेः अध्यक्षः कः आसीत् ?

(क) नागार्जुनः (ख) स्थिरमतिः (ग) मैत्रकः (घ) गुणमतिः

2. एकवाक्येन संस्कृतभाषायाम् उत्तराणि प्रदत्त ।

(1) प्राचीनकालात् वलभी कस्य केन्द्रमासीत् ?

(2) वेदाङ्गानि कति सन्ति ?

(3) श्रीमल्लवादी सूरिः कः आसीत् ?

(4) भगवतः महावीरस्य जन्म कदा अभवत् ?

(5) जैनसाधूनां समितौ कस्य लेखनस्य प्रस्तावः अभवत् ?

3. रेखाङ्कितपदानां स्थाने प्रकोष्ठात् उचितं पदं चित्वा प्रश्नवाक्यं रचयत ।

(कुत्र, केन, कः, कदा, केषाम्, कस्य)

(1) ऋग्वेदस्य भाष्यकारः <u>स्कन्दस्वामी</u> आसीत् ।

(2) <u>महावीरस्य</u> उपदेशः आगमनाम्ना प्रसिद्धः वर्तते ।

(3) <u>जैनसाधूनां</u> समितिः मिलिता ।

(4) <u>नवम्यां शताब्द्यां</u> वलभीनगरस्य विनाशः अभवत् ।

(5) लेखबद्धः उपदेशः <u>वलभीवाचना</u> इति नाम्ना प्रसिद्धः जातः ।

4. वचनानुसारं शब्दरूपैः रिक्तस्थानानि पूरयत ।

	<u>एकवचनम्</u>	<u>द्विवचनम्</u>	<u>बहुवचनम्</u>
(1)	आगमम्	.....	.....
(2)	जनपदे	.....	.....
(3)	.....	.....	केन्द्रेषु

5. 'स्म'-प्रयोगं कुरुत ।

(1) छात्राः यथारुचि अपठन् ।

(2) स्कन्दस्वामी अत्रैव अवसत् ।

(3) राजा भूमिम् अयच्छत् ।

6. रेखाङ्कितानां पदानां समासप्रकारं लिखत ।

(1) वादसभायां शास्त्रार्थं भवति स्म ।

(2) स्थिरमतिगुणमती बौद्धाचार्यौ आस्ताम् ।

(3) अत्र प्रवेशपरीक्षा भवति स्म ।

7. प्रदत्तानि पदानि प्रयुज्य संस्कृतवाक्यानि रचयत ।

(1) वलभी मैत्रकोनी राजधानी हती.

वलभी मैत्रक राजधानी अस्

(2) सुदूर देशथी लोको भणवा माटे आवता हता.

सुदूर देश जन अध्ययन आ + गम्

(3) नागार्जुन प्रसिद्ध विद्वान हता.

नागार्जुन प्रसिद्ध पंडित अस्

(4) वेदो चार छे.

वेद चतुर् अस्

(5) वलभीनो विनाश थयो.

वलभी विनाश भू (भव्)

8. मातृभाषया उत्तराणि लिखत ।

(1) वलभीमां कई अढार विद्याओनुं पठन-पाठन थतुं हतुं ?

(2) वेदो अने उपवेदो केटला छे ?

(3) मैत्रक शासन दरमियान अध्ययननी व्यवस्था केवा प्रकारनी हती ?

(4) वलभीमां क्या-क्या आचार्यो थई गया ?

प्रवृत्तिओ

- विश्वविद्यालयनी मुलाकात लो.
- अन्य प्राचीन विश्वविद्यालयो विशेनी माहिती तथा चित्रो एकत्र करो.
- ऋग्वेद, यजुर्वेद जेवा ग्रंथो शिक्षकनी मददथी मेळवो अने तेमनुं अवलोकन करो.
- स्मवाळां अने स्म वगरनां वाक्योनो चार्ट बनावो.
- जैनधर्म अने बौद्धधर्मना स्थापको विशे जाणकारी मेळवो.